

ZSIDAI ÁGNES*

Bűnök és büntetések

Ferdinand von Schirach „Der Fall Collini” című művének hermeneutikai elemzése

I. Bevezető – „Nonkomform”

Ferdinand von Schirach, a müncheni születésű (1964) sztárügyvéd 45 évesen kezdett novellákat írni, és újabban már színpadra is lépett. A „Bűnös”, az „Ártatlan” a „Büntetés” című novellás köteteiben saját büntetőjogi eseteiből szemezget, regényei, mint például a magyar nyelven „Collini nem beszél” címmel megjelent, megfilmesített „Der Fall Collini”,¹ a „Tabu”, a „Gott” (Isten) vagy a legújabb „Regen” (Eső) című nemzetközi best-

* habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK

¹ A műből 2019-ben azonos címmel rendezett drámai hangvételű nagy sikerű filmet Marco Kreuzpaintner Elyas M'Barek (Leinen), Franco Nero (Collini), Heiner Lauterbach (Mattinger), Alexandra Maria Lara (Johanna) Manfred Zapatka (Meyer) szereplésével. Felmerül a kérdés, hogy a regény-és filmbéli eset vajon megtörtént-e a valóságban? A „Collini-eset” mint konkrét történet fikció, mögötte azonban a német jogalkotás és igazságszolgáltatás történetének nagyon is valóságos, sötét fejezete húzódik meg: egy volt náci által kidolgozott egy 1968-as aprócska törvénymódosítás (Dreher-törvény) lehetővé tette, hogy elévülésre hivatkozva náci ezrei elkerüljék a potenciális jogi felelősségre vonást. A karakterek között is van némi párhuzam a valósággal: a meggyilkolt iparos, Hans Meyer figurája – mint ezt Ferdinand von Schirach maga is megerősítette – egy valóban létezett SS-tisztre, a „genovai mészárosként” elhíresült Friedrich Engelre épül, aki sok olasz partizán lelövéséért volt a felelős. <https://www-filmstarts-de.translate.google/nachrichten/18536910.html?> (2024.02.14.). Engel a háború után hosszú ideig bujkált. 1969-ben a német hatóságok nyomozást indítottak ellene, de – az említett törvényre hivatkozva – nem emeltek vádat, és az ügy 1970-ben véget ért. 1999-ben az olasz katonai bíróság 246 gyilkosság elkövetése miatt távollétében elítélte. 2002-ben Hamburgban bíróság elé állították, és 59 rendbeli gyilkosság vádjával hét év börtönbüntetésre ítélték, ám magas kora miatt felfüggesztették az ítéletet. 2004-ben Németország legfelsőbb bírósága, a Bundesgerichtshof hatályon kívül helyezte a korábbi ítéletet azzal az indokkal, hogy – Engel beismert vallomása ellenére – a gyilkosságok nem nyertek bizonyítást. Sőt, életkorára és egészségi állapotára tekintettel nem engedélyezték, hogy új eljárás induljon gyilkosság vádjának megállapítására. 97 évesen szabadlábon halt meg. A könyv és megfilmesítése továbbá eltér a szokásos német büntetőeljárás forgatókönyvektől, inkább amerikai dramaturgiát követ. Az első öt, meglepetéseket nem tartalmazó tárgyalási nap után, amelyen vád előadása és a tanúkihallgatások le is zajlottak, az eljárás váratlan elnapolását kihasználva, a rendőrség és ügyészség tehetetlensége miatt Leinen (alias von Schirach?) kezébe veszi a nyomozást, az „igazságkeresést”. A tárgyalóterembe visszatérve immár nem a bíróság lesz az

sellerekké váltak. „Terror” című – mintegy negyven országban: Németországtól, Japánig, Szlovéniától Venezueláig, Magyarországtól Izraelig másorra tűzött – drámájában a nézőket is megszavaztatja a főhős felmentése vagy elítélése kérdésében.

Fáradhatatlan igazságkereső – jobban mondva kérdésfeltevő, mert a válaszokat nekünk kell megtalálnunk. („Én csak kérdéseket tudok feltenni... mert én a legtöbbre nem tudom a választ...”²) Tömör, mondhatni száraz hangvételű irodalmi műveiben, közéleti megszólalásaiban, interjúiban az élet, a magány, a csend, a halál, az empátia a főszereplők, olyan alapvető társadalmi, politikai, jogi és erkölcsi témákat feszeget, mint a méltóság, a szabadság, a szeretet, a gyűlölet, a bűn, a vezeklés. Kezei alatt a büntetőeljárás jogi irodalomává válik: alkalmassá, hogy vádlottak és vádlók, tanúk és ügyvédek, ügyészek és bírák szerepegyüttesében lebontsa a sztereotípiákat, bemutassa az érzelmek és érvek, a morál és a jog drámai összeütközését, a jogszolgáltatás és az igazság kiderítésének aprómunkáját, akár lehetetlenségét, alkalmasint a hatalmi gépezet elnyomó jellegét. A színpadon „csak két hős marad: az „Erkölc” és a „Jog”.³

Von Schirach számos hazai és nemzetközi irodalmi díjat kapott, köztük Kleist-díjat is. A *Der Spiegel* „nagy történetmesélőnek”, a *New York Times* „rendkívüli stylistnak” nevezte, az *Independent* Kafkához és Kleisthez hasonlította, a *Daily Telegraph*-ban azt írták róla, hogy ő „az európai irodalom egyik legjellegzetesebb hangja”.⁴ A siker mögött nyughatatlan, kétkedő, soha nem ítélező, nehéz természetű, a nyilvánosságot magától távol tartó ember rejlik. Magányosan ül kedvenc berlini kávézójában, kezében az elmaradhatatlan „Kaffee und Zigaretten” –, ahogy egyik esszékötetet címe szól.

II. A történet és a szereplők – kérdésfeltevések

2001 májusában járunk. *Fabrizio Collini* feddhetetlen életű nyugdíjas olasz vendégmunkás – aki 34 évig dolgozott kifogástalan szerszámgyártóként a Mercedes Benznél – újságírónak kiadva magát berlini hotelszobájában brutálisan meggyilkolja a 85 éves *Jean-Baptiste Meyer* német iparmágnást. Az áldozatnak négy lövedék fúródott az agyába, koponyája a rúgásoktól összetört. Az elkövető azonnal feladja magát.

Kirendelt védőjének, az anyai ágon török származású kissé naív, kissé esetlen szimpatikus fiatalembernek, *Caspar Leinen* kezdő ügyvédnek ez élete első nagy esküdtbíróági ügye: szakmailag óriási lehetőség a kiugrásra. Amint kiderült, a nagy tekintélyű áldozat – akit ő *Hans Meyer* néven ismert –, a Német Szövetségi Érdemrend viselője, Konrad Adenauer, Helmut Kohl jóismerőse, egyben a szülei által magára hagyott sorsú Caspar ifjúkori támogatója: egyfajta pótapa. Neki köszönheti diplomáját, még mindig annak lestrapált kocsiját használja. A könyv visszaröpít minket a '70–80-as évekbe, a Meyer-család München melletti rezidenciájába, ahol a fiú iskolatársával, egyben legjobb barátjával, Philippel, Meyer fiúunokájával tölti serdülőkorát, beleszerelmesedve *Johannába*, az áldozat lányunokájába. Philipp érettségijük után szüleivel halálos balesetet szenved, Leinen kapcsolata a család élő tagjaival megszakad.

ügy ura: a magánvadász Mattinger hív be történész szakértőt, akinek kikérdezésével (és a filmben egy további tanú váratlan megjelentetésével) a fiatal ügyvéd voltaképpen átveszi a bizonyítási eljárás irányítását.

² <https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/mag/20848876.html> (2024.02.03.).

³ <https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/mag/20848876.html> (2024.02.03.).

⁴ SCHIRACH, FERDINAND VON: *Der Fall Collini*. Btb. München, 2017. 1. p.

Az áldozat Hans és Jean-Baptiste Meyer azonosságának kiderülésekor rögtön felvetődik Leinenben az erkölcsi kétség: *vállalja az ügyet*, egykori pártfogója, szerelme imádott nagyapja gyilkosának védelmét, vagy *kérje felmentését*? Az eljárási szabályok szerint érintettségét kötelező lenne jeleznie. Perből való kiengedését kérő beadványát bemutatja a család mellékmagánvadászt képviselő híres ügyvédnek, *Richard Mattingernek*, aki Caspar egykori büntetőjogi professzora, rajongott példaképe volt. A számára komoly kihívást jelentő tapasztalt büntetőjogász részben szakmai okra hivatkozva – pl. nincs összeférhetetlenség vagy megrendült bizalmi viszony vádlott és védő között –, részben etikai indok miatt („Most már felelősséggel tartozik azért a férfiert, aki odabent egyedül magára számíthat”⁵) lebeszéli a beadványról. Mattinger még a ’70-es években tűnt fel terroristák védelmezőjeként, akik a 68-as diáklázadások idején az első számú ellenségnek számítottak. Míg a védők rendszerint harcba szálltak a demokrácia védelmében a vádlottak jogaiért – sokszor azonosulva az elkövetőkkel –, Mattinger higgadtabb volt, „valójában csakis a jogszerűséget képviselte, hitt a jogállamban”.⁶ Közel 2.000 perben szerepelt védőként, emberölési pert nem veszített, időközben klientúrája is megváltozott – az alvilági figurák elmaradtak, tekintélyes emberek váltották fel őket.

Az eljárás (történet) alapproblémája azonban az, hogy „Collini nem beszél”: kitartóan hallgat az indítékairól. Az elkövetés módja bosszúállásra utal, de az áldozat és tettes között semmilyen kapcsolat nem igazolható. „Nem akarok neked problémát okozni”, „úgy sincs semmi értelme”, „az igazság senkin nem segít” – magyarázkodik Collini.⁷ Az okokról való hallgatás újabb erkölcsi és jogi problémákat vet fel: *hogyan lehet védeni azt, aki nem akarja, hogy védjék? Vajon indokolható-e a szándékos emberölés, az önbíráskodás?* Elérhető-e, hogy szándékos emberölés helyett halált okozó testi sértés legyen a minősítés? Amennyiben a tettes nem árulja el az indítékát, úgy az elkövetőnél feltételezni kell az aljas szándékot, ha azonban érzelmileg indokolható a szörnyű tett, úgy az enyhítő körülménynek számít.

A Hit, Igazságosság, Kötelkedés, Békülékenység, Hazugság és Igazságosság allegóriáit szimbolizáló igazságügyi katedrális, a Königlich Criminal Gericht (Királyi Büntetőbírórság) csarnokán áthaladva a megtelt tárgyalóterembe lépünk. A per *gyilkosság vádjával* indul, a magánvadászt, az esküdttbírórság számára kezdetben rutinmunkának, Caspar számára vesztesre állónak ügynöknek tűnik. Collini még mindig nem beszél. A rejtély nem hagyja nyugodni a fiatal ügyvédet: az aktákat újra-és újra átkutatva a gyilkos fegyver *Walther P38*-asának fotója mint emlékezetfoszlány kúszik be a képbe. A véletlen közrejátszik: vadászattal foglalkozó vérszerinti apja révén – akit születésnapján telefonon felkösönt –, megbizonyosodik, hogy ez modell volt a német Wehrmacht standard fegyvertípusa. Egy betegség miatti tárgyalási szünetet kihasználva Caspar öt napra beveti magát a Szövetségi Levéltár ludwigsburgi kirendeltségébe, amely a nemzetszocialista bűnök felderítésére jött létre még 1958-ban, ám – az olvasó/néző még nem tudja, mit talált. Nem így a Meyer-Werke főtanácsadója, Baumann, aki Berlinben Mattinger hatvanötödik születésnapja ünnepsére rendezett partiján megpróbálja rábeszélni a fiatal ügyvédet, hogy busás megbízás ellenében mondjon le Collini mandátumáról. Az ajánlatot Leinen visszautasítja, és elhagyja a partit.

Ezt követően a Ludwigsburgban talált akták alapján Leinen a bíróság elé tárja, hogy a fiatal *Hans Meyer milánói SS-Sturmabführerként partizánokat* lövetett agyon. Újabb

⁵ SCHIRACH, FERDINAND VON: *Collini nem beszél*. Partvonal. Budapest, 2013. 44. p.

⁶ SCHIRACH 2013, 35. p.

⁷ SCHIRACH 2013, 82. p.

időutazás során a szálak 1943-ba, egy olasz faluba, egy kis tanyára vezetnek. Ekkor már németek kiszabadították és visszaállították hatalmába Mussolinit és ellepték az országot. Erről a kilenc éves Fabrizio vajmi keveset tudott. De visszacsengtek fülébe partizán apja szavai („a háború örökség – „follia”), retinájába égett egy német katona arca, aki nővérét megbecstelenítette és megölte.

Caspar a bíróság elé tárja a tényeket – annak tudatában, hogy Johannával való újraélelt viszonyát végleg elveszíti. Kiderül, hogy 1944. május 16-án egy merénylő genovai kávézóban két német halálát okozó bombamerényletet követett el, melyet hathatós „*megtorlási intézkedés*” követ: Meyer húsz partizán – többek között Collini apja, Nicola – agyonlövését rendeli el. Collini indítéka, hogy megbosszulja ezt a tettet, most már világossá válik. „De miért csak most?” *Miért várt a tettes a bosszúállással több, mint fél évszázadot?* Értelmetlennek tartja a megszólalást, vagy hallgatásával meg akarja alázni a német igazságszolgáltatást? Meg kellett várni az utolsó rokon nagynéni halálát, aki elviselhetetlennek tartotta volna, hogy Collini a gyilkos németek börtönébe kerüljön – hangzik a válasz, immár Collini szájából. Számára most ért véget a háború.

A történet itt válik igazi jogi drámává – persze nem elhagyva az igazság és a morál mezsgyéjét. Felmerül a kérdés: *megengedett volt a megtorlás vagy jogtalan? Gyilkosság történt vagy emberölés? Arányos vagy aránytalan?* Mattinger – tanúként idézve a ludwigsburgi levéltár a jogász-történész vezetőjét – bizonyítani kívánja: bár Meyer tette hidegvérű gyilkosra vall, az jogilag megfelelt a németek és a szövetségesek által is követett nemzetközi szabályoknak. Jóllehet, a polgári lakosság körében százezres nagyságrendekre tehető az áldozatok száma, a felek kivégzéseikkel a lakosság elrettentésül „jogosan”, mondhatni jogszerűen torolták meg az ellenük elkövetett merényleteket. Az amerikai nürnbergi törvényszék kimondta, hogy az emberölés „barbár őskori cselekedet”,⁸ de bizonyos feltételek fennállása esetén megengedett: így nem lehet nőket és gyermekeket kivégezni; kísérletet kellett tenni a valódi tettesek kézre kerítésére; az embereket a kivégzés előtt nem lehetett megkínózni (a golyó általi halál nem számított annak); a kivégzéseket utólag közhírré kellett tenni az elrettentés céljából. Arra nem volt szabály, hogy milyen *arányban* érheti a lakosságot a megtorlás – Hitler ezt 1941-ben egy a tízhez arányban állapította meg. Abban tehát nem volt kifogásolnivaló, hogy két német katonáért húsz „bandita” partizán kivégzése járt. A nemzetközi jog valamennyi kritériuma érvényesült – Meyer eljárása tehát formális értelemben az akkori nemzetközi hadijog szerint legális volt. Mattinger – a jogállamiság védelmében – azonban nem pihen babérjain, hanem tovább emeli a tétet. *Vajon keresett-e a vádlott a jogállami elégtételt?* S a válasz igenlő: 1968–69-ben az ügyészség Collini és nővére feljelentésére valóban nyomozott Hans Meyer ellen, de az eljárást megszüntették.

De *miért nem emeltek vádat?* A vádemelés elmaradása azt jelenti, hogy a partizánok kivégeztetése engedélyezett cselekmény lett volna? Ezt a kérdést már a fiatal ügyvéd teszi fel a szakértőnek. A cselekmény azért nem büntethető, mert az egy – a diáklázadások évében, a rendkívüli állapotok közepette beiktatott –, 1968-as törvénymódosítás, az un. *Dreher-törvény* értelmében a cselekmény elévült – mint ahogyan annyi más felsőbb „parancsot” csak teljesítő és egyéb un. „íróasztali elkövető” bűnsegedék tettei. *Az erkölcs győzelme a jog felett?* (A filmben a hatásfokozás kedvéért Caspar keserű győzelmet azzal tetézi, hogy feltárja: Mattinger kezdő jogászként kidolgozója volt az „amnesziát” lehetővé tévő törvényjavaslatnak.)

⁸ SCHIRACH 2013, 130. p.

Kiderül hát az igazság, az ítélethirdetés azonban elmarad: Collini cellájában; öngyilkosságot követ el. Az ellene indított eljárást megszüntetik.

*

III. Schirach személyes történelme

„Úgy éreztem, hogy végre magam is írnom kell valamit a nemzetiszocializmusról, pontosabban arról, hogy a szövetségi köztársaság mit tett az örökségével” – nyilatkozza von Schirach a *Die Zeit* hetilapnak adott interjújában.⁹ A Collini nem beszél című könyv hőse, Caspar egy „titok”: az elhallgatott indíték után nyomoz. A könyv szinte ajánlja magát a hermeneutika feldolgozás számára. A „rejtély” megoldása feltehetőleg abban a tudásszociológiai és hermeneutikai tételben rejlik, hogy egyetlen mű sem függetleníthető a gondolkodói, alkotó személyiségétől, előítéleteitől és világnézetétől, hitvallásától, társadalmi- és eszmetörténeti szituációjától, azoktól a kultúrproblémáktól, melyek erőterében az alkotó személyiségének és művének „egysége” kifomálódik. A kisregény túlnyúlik a Collini-eseten, a személyes sorsában családja történetét megszenvedő író annak bemutatásához kíván adalékot nyújtani, hogy *Németország hogyan, milyen ellentmondásos módon viszonyul a saját náci múltjához?* Közlebebről: a második világháború utáni igazságszolgáltatás az elitjogászok közreműködése révén jogdogmatikai köntösben, minden erkölcsi jóézés ellenében miként tette lehetővé a náci múlttal rendelkező, ám ügyesen rejtőzködő, a korábbi tetteiket letagadó személyek, tettesek, részesek és egyéb elkövetők számára a felelősségre vonás elkerülését, sőt, a gazdasági, politikai közélet különböző szintjeire történő visszaszivárgását, karrierök befutását.

„Családi múltjának terhét hordozza, depresszióban szenved és aggódik hazánkért. De otthonra lelt a művészetben”¹⁰ – vezeti be a Stern folyóirat az íróval készített interjút. 15 könyv, 10 millió eladott könyv, sikeres előadások és filmek ellenére úgy érzi: „Nekem hiányzik a boldogság ajándéka.”¹¹ Nyíltan vall depressziójáról, az elszegényedéstől való félelméről. „Mindig azt képzelem, hogy holnap reggelre vége lesz.”¹²

Von Schirach irodalmi munkásságában egyik központi szereplő a *magány* maga: 15 éves, mikor alkoholista apja véget vet életének, de a fiú is foglalkozik ezzel a gondolattal. Írásunk főszereplője Collini maga is öngyilkos lesz, Isten című könyve az önkéntes eutanázia kérdésével foglalkozik, új könyvében igazolva látja a Nobel-díjas Hemmingway öngyilkosságát, és még sorolhatnánk. Epiktétosz tanácsára mindent a halál felől néz: „a dolgokat a halál felől szemlélni a derűlátás gyakorlása”.¹³ Pedig von Schirach büntetőjogi karrierje magasan szárnyal: többek közt a „Mauerschütz”-perekben saját morális felelősségét egyedül elismerő Günter Schabowski NDK-s vezető védőügyvédjeként vált híressé.

Von Schirachnak – családi okok miatt is – óhatatlanul szembe kellett néznie a totalitárius diktatúrák, így a náciizmus okozta szenvedések következményeivel, azok kezelésével, fel-

⁹ <https://www.theguardian.com/books/2011/sep/07/german-author-grandfather-nazi-past> (2024.02.03.).

¹⁰ SCHMITZ, GREGOR PETER – ROSS, HANNES: *Ferdinand von Schirach über seine Depressionen. "Ich stelle mir immer vor, dass es morgen früh vorbei ist"*. Stern 2023/35.

¹¹ SCHMITZ – ROSS 2023.

¹² SCHMITZ – ROSS 2023.

¹³ SCHMITZ – ROSS 2023.

dolgozásával. Amit a németet úgy hívnak: „Vergangenheitsbewältigung”. Der Fall Collini című könyvében *nagyapja karakterén* keresztül formálja meg a kegyetlenül meggyilkolt volt náci figuráját, mintegy nyilvánosan „kiírja magából” a felmenői okozta személyes szenvedését. Dédnagyapja Hitler egyik hivatásos fotográfusa Heinrich Hoffmann volt – tegyük hozzá, nem értett egyet a zsidóüldözéssel. Anyai dédapja Fritz Kiehn cigarettagyáros, NSDAP-parlamenti képviselője. A legfájdalmasabb pontot azonban a nagyszülei, főképp nagyapja jelentik számára. „12 éves voltam” – írja. „A történelemkönyvünkben volt egy fénykép róla: 'Baldur von Schirach, a Hitlerjugend vezetője'. Még most is látom.”¹⁴ Kezdetben nem tudta felfogni, hogy a nagyapja, egy kedves, kulturált, olvasott ember Hitlerrel való személyes találkozása után hogyan léphetett be a náci pártba, már 18 évesen. „Ha olyan néven nössz fel, mint az enyém, legkésőbb 15–16 éves korodig fel kell tenned magadnak néhány alapvető kérdést, és néhány nagyon alapvető választ kell adnod, amivel együtt tudsz élni. Ez a te felelősséged” – nyilatkozik von Schirach a Focus magazinnak.¹⁵

Baldur von Schirach (1907–1974) a náci birodalmi ifjúsági szervezet, a Hitlerjugend első számú vezetője volt, aki ebbéli minőségében többek között 5 millió gyermek menekülését szervezte meg a szövetségi csapatok által bombázott városokból. Franciaországi harcoló katonatisztként vaskeresztet kapott. 1940–45 között bécsi Gauleiter és birodalmi kormányzó, 185 ezer zsidó deportálásában játszott kulcsszerepet. 1943 után kegyvesztett lett, de megtarthatta állását. A *nürnbergi per vádlottjaként* azt állította, hogy nem tudott megsemmisítő táborok létezéséről, de végül 1946-ban a bécsi zsidók deportálása miatt húsz év börtönrre ítélték. 1966 szeptemberében, büntetése letöltése után engedték ki, memoárját „Hittem Hitlerben” címmel írta meg. Unokája szerint mérhetetlen bűne megbocsáthatatlan. Nagyapjától felesége, *Henriette von Schirach* (1913–1992) ugyan 1949-en elvált, de az unoka csalódása esetében sem maradt el. Az író kezdeményezésére 2019-ben tanulmány készült a Német Kulturális Vagyonszerzési Központ segítségével a náci családok által a zsidóktól elkobzott műkincs vagyona ügyében. Megemlíti róla, hogy 1943-ban vitája volt Hitlerrel a zsidó nőkkel való bánásmód miatt. A háború után Henriette elkobzott műalkotások, bútorok, könyvek százait igényelte vissza, és meg is kapta azokat. „Az a tény, hogy nagyanyám még a háború után, Auschwitz felszabadításának képei után is követelte a hatóságoktól a zsidó családoktól elrabolt tárgyakat és műtárgyakat, szégyennel és dühvel tölt el. Ez egy második büntetés, a szörnyű bűnök megismétlődése, egy újabb rablás.”¹⁶ Több könyvet, számos visszaemlékezést írt, mindezekből a leghíresebb „A dicsőség ára”.

IV. A német *Vergangenheitsbewältigung*

Ezt az egy-az egyben lefordíthatatlan szót, amit a múlttal való kritikus szembenézést, a múlt jövő érdekében való uralását jelenti, a németektől az egyesülés után tanulta meg a világ, de legalább is mi: diktatórikus múlttal terhelt európai társadalmak.¹⁷ Vannak, aki a német „mintát” sikertörténetként, követendő példaként állítják be, mások éppen kudarcot látnak

¹⁴ <https://www.theguardian.com/books/2011/sep/07/german-author-grandfather-nazi-past> (2024.02.05.).

¹⁵ <https://www.theguardian.com/books/2011/sep/07/german-author-grandfather-nazi-past> (2024.02.05.).

¹⁶ https://de.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_von_Schirach (2024.02.14.).

¹⁷ ZSIDAI ÁGNES: „*Vergangenheitsbewältigung*”. *Adalékok a Stasi-örökség német feldolgozásához*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor. A Történelmi Hivatal évkönyve*. 1999. Alföldi Nyomda Rt. Budapest, 1999. 286–298. pp.

benne. Ám mint mindig, a valóság ellentmondásos: az eufóriától a kiábránduláson keresztül a tehetetlen dühig mindent magába foglal. Paradoxon, hogy – álláspontom szerint – épp a legjobban szembesülő, és az egyik legdemokratikusabb társadalom esetén a legnagyobb szkepszis a sikert illetően.

A háború utáni Németország tekintetében folytatandó politika elvi kérdéseit a szövetségesek már a háború alatt is tárgyalták. Megszállási politikájukat az un. *négy „D”* határozta meg, vagyis: 1. a denácifikáció (náciatlanítás); 2. a demokratizálás; 4. a demilitarizálás (lefejeztetés); 4. a decentralizálás.¹⁸

A szövetséges hatalmak által a háborús bűnösnek tekintett személyek felelősségre vonásának szándékát Churchill már egy 1941-es októberi beszédében megfogalmazta, majd ezt követte 1943-ban az Egyesült Nemzetek deklarációja Moszkvában, de hasonló szellemben fogalmaztak Teheránban, Jaltában, Potsdamban és az 1945. július 17-től augusztus 2-ig tartó berlini konferencián is. 1945. augusztus 8-án a megegyezés született Londonban a – később a nürnbergi pereket lefolytató – Nemzetközi Katonai Bíróság létrehozásáról.¹⁹ Ugyanakkor arról is volt hallgatólagos megállapodás, hogy a „középszintű náci mészárosokat” a cselekmény által érintett országokban fogják elítélni.

Ám az általános elveken túl a represszió formái és intenzitása országoként változtak, a nemzetiszocialista szervezetek és személyek felelősségre vonása, a lakosság szembe-
sítése a közelmúlttal – talán nem csak a végrehajtás illető egységes rendelet hiányában – megszállási övezetenként is másképp zajlottak le. Természetesen a legnagyobb méretű Németországban volt, ahol a „denácifikáció” tömegeket érintett.

Németországban kb. 8,5 millió NSDAP-tagot regisztráltak, a háború után mintegy 3,5 millió feljelentés érkezett a felelősségrevonás ügyében. A három nyugati övezetben körülbelül 250.000 személyt internáltak, a katonai bíróságok 5.000 ítéletet – köztük 800 halálosat – mondtak ki. A politikai, közigazgatási és vállalati személyzet ellenőrzése céljából igazolás alá vontak száma csak az amerikai zónában meghaladta a hárommilliót, azaz az itteni felnőtt lakosság 28 %-át. A szovjet megszállási övezetben gyorsan, szigorúan, önkényesen és teljesen mértékben náciatlanították az egész közigazgatási apparátust, illetve a gazdasági szerveket, amely mintegy félmillió embert érintett, majd a téma az „antifaszizmus” jegyében lekerült a napirendről.

1. Nürnbergi perek

A legnagyobb reményeket az 1945. november 20-tól 1946. október 1-ig tartó un. *nürnbergi perekhez* fűzték a nyugatiak, amelyeket 12 másik per követett. A perben bűnöző szervezeteknek nyilvánították a náci pártot, az SA-t, az SS-t, a Gestapo-t, a SD vezető testületeit, a hadsereg vezérkarát és a birodalmi kormányt. A huszonnégy vádlottra tervezett vádlottcsoport létszáma lecsökkent, tizenkét vádlottat *kötél általi halálra* (ebből tizet hajtottak végre), hetet letöltendő börtönbüntetésre ítélték, hármat pedig felmentettek.

¹⁸ NAGY, NIKOLETTA: *Németország kettészakadása a második világháború után*. Beregszász, 2017. <http://genius-ja.uz.ua/images/files/nagy-nikoletta-nemetország-ketteszakadása-a-masodik-vilaghaboru-utan> (2024.02.05.).

¹⁹ A kérdés jogi alapjainak kimunkálásán elsősorban Raphaël Lemkin jogtudós dolgozott, tőle származik a genocidium (népirtás, népgyilkosság) fogalmi rendszere is. LEMKIN, RAPHAËL: *Le crime du génocide*. Revue de Droit International, de Sciences Diplomatiques et Politiques 1946. 213–222. pp.

Az eljárással azonban több *probléma* is akadt:

1. A per *egyedi* volt a korabeli *nemzetközi* jogrendszerben, mert a történelem során először vontak büntetőjogi felelősségre vesztes ország vezetőit támadó háború indítása miatt. Korábban még nem állítottak fel illetékes nemzetközi bíróságot, és a szövetségesek sem voltak teljesen ártatlanok – hogy „csak” a szovjetek katyn-i mészárlására, a francia Vichy kormány kollaborációjára, a britek szőnyegbombázására, az amerikaiak kereskedelmi hajókat is érintő tengeri csatáira utaljunk. Felmerült a kérdés: *miért a szövetségesek* ítékezzenek a legyőzöttek felett? Vitathatatlan, hogy a háborúban a náci követek el a legtöbb és legbestiálisabb kegyetlenséget. A nemzetközi közvélemény számára jószérivel csak az haláltáborok megnyílásakor – sőt még évtizedekkel később – vált mindez ismertté. Ám az is kétségtelen, hogy a szövetséges nagyhatalmak célja nem csak háborús igazságszolgáltatás volt, hanem az is, hogy bizonyítsák erőfölényüket.
2. Vita volt a legismertebb háborús bűnösök megbüntetésének mikéntjéről is. Churchill és több amerikai politikus azon a véleményen volt, hogy akik háborús bűnösként rákerülnek a listára, azok azonosítás után rögtön agyonlőhetőek. Ellenben Sztálin (!) azt mondta: „Képtelen gondolat, hogy bírósági eljárás nélkül hajtsanak végre kivégzéseket; ebben az esetben azt mondaná a világ, hogy félünk a gonosztevők bíróság elé állításától.”²⁰ Mindettől függetlenül Nyikicsenko, a szovjet hadbíró – csakúgy, ahogyan azt amerikai Jackson főügyész – mindenki esetében halálos ítéletre szavazott.
3. A vádakat négy csoportba osztották, úgy mint a béke elleni bűncselekmények, a háborús bűncselekmények, az emberiség elleni bűncselekmények és az özszeesküvés az előző három bűncselekmény elkövetésére.
4. *Üres székek* a vádlottak padján – Hitlert, a propagandavezér Gobbelt és a SS-főnök Himmlert öngyilkosságuk miatt nem tudták felelősségre vonni. Egyebekben csak a *tettes* minősítésű elkövetők kerültek terítékre, a bűnrészesek (!) nem.
5. A vádlottak nem tanúsítottak megbánást, egy kivétellel senki nem vallotta magát bűnösnek. „*Parancsra tettem*”, „Nem tudtam semmiről” – hangzott a jól ismert válasz. Alapvető jogelméleti és gyakorlati problémát jelentett az *visszamenőleges* ítékezés is, – ezzel együtt a *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* elvei félretételének kérdése –, vagyis az, hogy lehet-e visszamenőleg számon kérni olyan cselekedetet, amely elkövetésekor nem volt büntetendő, vagy mint megtorlás, maga is engedélyezett volt a nemzetközi jog által. A határvonal vékony volt, mert az ártatlan civilek és hadifoglyok legyilkolását az akkori német törvények és az akkori nemzetközi egyezmények is tilalmazták. Vérlázítóan igazságtalan lett volna, ha az egyébként helyes *ex post facto* tilalmának betartásával felmentik a nürnbergi per fővádlottjait. Az ítélező szövetségesek el akarták kerülni a győztesek jogán való, bosszúállásból fakadó önkényes jogszolgáltatás vádját. Ezekre az alapvető jogelméleti és gyakorlati problémákra *Gustav Radbruch* német jogtudós nyújtott segítséget az ítélezőknek: az a törvény, ami eleve nem törekszik az igazságosságra, elveszíti jogi jellegét – hangzik az ismert *formulája*.²¹

²⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/Nürnbergi_per (2024.02.15.).

²¹ Gustav Radbruch (1878–1949) német jogtudós és jogfilozófus, büntetőjogász, politikus. A Németország Szociáldemokrata Pártjának (SPD) tagjaként 1920 és 1924 között parlamenti képviselő. A Weimari Köztársaság

2. Nácitlanítás a mindennapokban

Az *Entnazifizierung* azonban többet/mást jelentett, mint a főbűnösök megbüntetése. Az Egyesült Államok különösen nagy elszántsággal, de kevés tapasztalattal látott hozzá a német társadalom átvilágításához és az átnevelés végrehajtásához. Az volt a terv, hogy a közigazgatás, a gazdasági élet, az oktatás, a tudomány, a művészet fasisztáktól történő megtisztításával és a *reeducation* (átnevelés) révén lebontsák „a német kollektív identitás mélystruktúráit”. ... „Már a háború éve alatt tanulmányok sora született, amelyek elemezték a német politikai és katonai vezetők viselkedésének kulturális, társadalmi és ideológiai beágyazottságát, valamint feltérképezték a német lakosság pszichológiai profilját, karaktervonásait és lelkiállapotát.”... Háborúellenes német emigránsokkal latolgatták az esélyeket. „Max Horkheimer derűlátó volt, szerinte a fiatal generáció meggyőzésével elképzelhető a demokratikus átalakítás, és ennek terepe az oktatás lehet... Alfred Döblin azonban szinte reménytelennek tartotta az átnevelést, mert a németek többségét nácinak tartotta. Bruno Frank sem volt sokkal optimistább, aki úgy vélte, az amerikai megszállásnak legalább egy nemzedéknyi időre kell szólnia, különben esélytelen az átnevelési program. Lion Feuchtwanger pedig egyenesen hárommillió náci kivégzésére buzdította az amerikaiakat”.²²

A feladat oly hatalmasnak bizonyult, hogy már 1946-ban az amerikaiak főleg laikusokból és kevés jogászból német bíróságokra, un. *Spruchkammer*-ekre bízta az ügyek vitelét. Amerikai kezdeményezésre kidolgoztak egy száz kérdésből álló *kérdőívet*, amelyet minden 18. életévét betöltött német állampolgárnak ki kellett töltenie. Olyan kérdések szerepeltek benne, mint pl. adja meg „név szerinti származását és éves jövedelem összegét 1931. január 1. óta”, „soroljon fel minden Németországon kívüli utazást és tartózkodási helyet – beleértve a terepgyakorlatokat is”, „adja meg, hogy tagja volt-e a felsorolt szervezetek valamelyikének, és milyen rangot és tisztséget töltött be: NSDAP, SS tábornok, Waffen-SS, SS Biztonsági Szolgálat, SA, Hitlerjugend, beleértve a BDM-et (Bund Deutscher Mädel), Kraft durch Freude, NS Frauenschaft, NS Ärztebund, NS Lehrerbund, Institut zur Erforschung der Judenfrage ...”.²³ A kérdésekre csak *igennel* vagy *nemmel* lehetett válaszolni, és nem lehetett véleményt,

igazságügyminiszterként számos kiemelkedő jelentőségű törvény kidolgozását irányította. A náci rezsim alatt elsősorban kulturális-történelmi témájú munkákat írt, visszaautósított mindenfajta kapcsolatot a hatalommal. 1945-ben Heidelbergben dékánválasztották. Radbruch jogfilozófiai munkásságának egyik legfontosabb eleme a jog és erkölcs viszonyának vizsgálata. A Rhein-Neckar-Zeitung-ban 1945. szeptember 12-én megjelent *Öt perc jogfilozófia* című írásában elutasítja mind a katonák („A parancs az parancs”), mind a jogászok („A törvény az törvény”) felelősségelhárító argumentumait. A törvénynek és érvényességének jog pozitivista felfogása védteletenné tette a jogásokat, miként a népet is, az önkényes, kegyetlen és bűnös törvényekkel szemben. Vallja, hogy minden jogi tételezésnél léteznek erősebb jogelvek, amelyeket természetjognak vagy észjognak neveznek, így az azoknak ellentmondó törvény nem érvényes. Míg a kisebb mértékben igazságtalan törvények igazságtalanságuk ellenére – jogbiztonság érdekében – igényt tarthatnak érvényességre, a súlyosan igazságtalan törvények jogi jellege is hiányzik, így nem kötelezőek. „Ahol az igazságosságra már nem törekszenek, ahol az egyenlőséget, mint az igazságosság magját semmibe veszik, ott a törvény nemcsak 'helytelen jog', hanem inkább hiányzik belőle egyáltalán a jogi jelleg. Mert a jogot – a pozitív jogot is – nem tudjuk másképp definiálni, mint rendként és szabályként, mely értelmének megfelelően az igazságosság szolgálatára hivatott. E mércén mérve a nemzeti szocialista jog összefüggő részei sohasem tettek szert az érvényes jog méltóságára.” RADBRUCH, GUSTAV: *Törvényes jogtalanság és törvény feletti jog*. In: Varga, Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1977. 136. p.

²² FRANK TIBOR: *Szabadság és felelősség. Az Egyesült Államok és a németországi nácitlanítás a második világháború után*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 2014. 10. p.

²³ <https://www.deutschlandfunk.de/entnazifizierung-vor-75-jahren-demokratie-grundstein-mit-100.html> (2024.02.05.).

indoklást hozzáfűzni. A választól és annak felülvizsgálatától függött a *föbűnös* (nemzeti szocialisták), a már *felelős bűnös*, a *kevésbé bűnös* (akiknek voltak enyhítő körülményeik), a szimpatizáns *követők* és a *felmentett* kategóriák szerinti besorolás. Ez utóbbiak bizonyítani tudták, hogy ellenálltak (pl. „elfordultam, ha megláttam egy náci”, „próbáltam segíteni, ahol tudtam”, „nem tettem ki az üzletre a táblát: ’zsidót nem szolgálunk ki!’” – vallották).

A lakosság kezdetben támogatta az eljárást, ez azonban hamarosan megváltozott. Náciaktivitásuk ellenére sokan átmentek az átvilágításon, míg mások, akik nem követtek el bűnöket, fennakadtak a hálón. Voltak, akik így elvesztették tulajdonukat, szabadalmaikat, akár bosszúállás áldozataivá váltak. Jellemző volt továbbá, hogy praktikus okoknál fogva a „könnyű” ügyeket elintézték, de a súlyosabb vádlottak nem kerültek bíróság el, vagy abszurdan alacsony minősítést kaptak. „Akasszátok fel a kicsiket, engedjétek el a nagyokat!” „Tartogasd magad az új korszakra.”²⁴ – hangzottak az új cinikus tanácsok.

Az igazolóbizottságok előtt a „*Persilschein*” volt a megoldás. Aki tehette, igyekezett gyanútlan vagy megbízható beavatott kortársakat, szomszédokat, munkatársakat találni, akik leírásban megerősítették, hogy az illető valójában nem volt náci. Ily módon a tettesek sorstársakká váltak, a sorstársakat pedig felmentették. „Olyan narratívákat kellett találnod, amelyeket nemcsak magadnak találtál hihetőnek, hanem amelyeket a szomszédodnak is be mertél mutatni. Mert végül is a szomszédnak kell megírnia a történetet. Vagyis ezek is közösen gyártott történetek, amelyeket aztán az ember a saját helyi környezetébe is átvitt, és amelyek aztán az évek során szintén maradandó hatást tudtak kifejteni.”²⁵ Az eljárás társadalomlélektani kárai felbecsülhetetlenek voltak.

1950 februárjáig a *nyugati zónákban* több mint 3,6 millió németet érintett a denacifikációs folyamaton. Ebből 25.000 főt mondtak ki „főleg” bűnösnek, vagyis az egyes vagy kettes kategóriába soroltak be. Társutasként a négyes kategóriába került egymillió ember. Az NSDAP vezetőségének, az SS-nek és a biztonsági rendőrségnek a legtöbb tagját Nyugaton átlagosan 4.000 márka pénzbüntetésre vagy két év börtönre ítélték. Százazrek veszítették el állásukat. Az érintettek közül 1,2 millióan tehermentesen kerültek ki az eljárásból. (Mint azt már említettük, a *szovjet* megszállási övezetben a náciitlanítás kicsit gyorsabban és másként ment: 1949-re már mintegy 520.000 embert távolítottak el pozíciójából, s ahol kellett, kommunistákkal helyettesítették őket.)

Összességében azonban „a denacifikáció *kudarcot* vallott. Rengeteget hazudtak, hamisítottak, bagatellizáltak, megértésért és szálamért könyörögtek, hogy felmenthessék magukat és másokat.” – mondja Niklas Frank, történész.²⁶ A náciitlanítást a legtöbbben a megszállók bosszújának, vagy a kollektív bűnösség kinyilvánításának tekintették, mely haragot és önsajnálatot váltott ki, tehát kontraproduktívan hatott. A győzteseknek el kellett továbbá dönteniük: Németország megbüntetését vagy talpra állítását tekintik-e fontosabbnak. A Marshall terv bevezetésével, a Német Szövetségi Köztársaság 1949 májusi megalakulásával ez utóbbi mellett döntöttek. A hidegháború korszakban az amerikaiak számára elengedhetetlen volt, hogy ne fordítsák maguk ellen a német közvéleményt. A háborús bűnösök *szeliktív*

²⁴ <https://www.deutschlandfunk.de/entnazifizierung-vor-75-jahren-demokratie-grundstein-mit-100.html> (2024.02.05.).

²⁵ <https://www.deutschlandfunk.de/entnazifizierung-vor-75-jahren-demokratie-grundstein-mit-100.html> (2024.02.05.).

²⁶ <https://www.deutschlandfunk.de/entnazifizierung-vor-75-jahren-demokratie-grundstein-mit-100.html> (2024.02.05.). Lásd ehhez: NIKLAS FRANK: *Dunkle Seele, feiges Maul. Wie skandalös und komisch sich die Deutschen beim Entnazifizieren reinwaschen*. Verlag Dietz. Bonn, 2016.

felelősségrevonásához tartozott az is, hogy a háború után ezrével érkeztek az *Egyesült Államokba magasrangú volt náci katonák, kémek, más ügynökök* családjukkal együtt: mintegy 1.800 tudóst, és más specialisták vittek át, akik ott komoly beosztásokba is kerülhettek.²⁷

Németországban széles körű szövetség alakult a denacifikáció megszüntetéséért: a pártok, az egyházak, civil szervezet között, de már a lakosság is *feledni* akart. Konrad *Adenauer* kancellár már 1949 szeptemberi kormánynyilatkozatában beszélt arról, hogy „a nácitlanítással sok szerencsétlenséget és kárt okoztak.” ... „Adenauer éppen olyan ember volt, akinek a nemzetiszocializmussal szembeni ellenállását soha nem lehetett kétségbe vonni, akit a náci üldöztek és bebörtönöztek. De természetesen az a gigantikus feladat várt rá, hogy miként lehet egy olyan társadalmat demokratikus perspektívába integrálni, amely jelentős, valószínűleg egyértelműen többségi mértékben együtt haladt a nemzetiszocializmussal” – írja Ulrich *Herbert* történész.²⁸

A tömegek széleskörű nácitlanításnak elmaradása mellett beindult egyfajta „tabusítás”: vagyis a társadalom szereplői a nyilvánosság előtt már nem azonosultak a náci gondolatokkal és rezsimmel. Sőt, Hanne *Leßau* történész szerint az eljárások alkalmat adtak egyfajta személyes konfrontációra is, melyről számos személyes vallomás, levél tanúskodik. „Önmagának a saját életének a felerősödött keresésével, igen, értelmezésével. Nem azért, mert az ember most ezt akarta, hanem mert kívülről erre kényszerült. De ezt most lehet úgy venni, mint egy lehetőséget, hogy ezt megtehesse.”²⁹ Ezek az. un. „denacifikációs történetek”, ha nem is szándékosan, de hozzájárulhattak a nyugatnémet demokrácia sikeréhez.

„*Felejtés*” és „*szembenézés*” egyidejűleg volt jelen: az 1949-es és 1954-es amnesztiatörvények kegyelmet adtak a német bíróságok által megbüntetett náci elkövetők túlnyomó többségének, törölték ítéleteiket a bűnügyi nyilvántartásból, megsemmisítették a Spruchkammerek ítéleteit, a vádlottak többségét szabadon engedték. Az alaptörvény módosítása (131. cikk) szinte az összes olyan köztisztviselőt *rehabilitálta*, akit a háború után a szövetségesek politikai okokból eltávolítottak a közszolgálatból. Köztudott, hogy a náci rezsim magas rangú döntéshozói a második világháború után befolyásos posztokon, zavartalanul dolgozhattak tovább, még olyan kritikus területeken is, mint a politika, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a rendőrség, az elhárítás- hírszerzés, alkotmányvédelem. Másoldalról 1952-ben *betiltották* a nemzetiszocialista utódpártnak számító Die Sozialistische Reichspartei Deutschlands-ot, a Reichsfrontot – igaz, az 1953-as Bundestag 487 képviselője közül 129-en a korábbi náci párt tagja volt. Ugyanakkor Izraellel megkezdődtek a kárpótlási-jóvátelei tárgyalások.

3. Archivumok emlékezete

A háború egykori tizenéveseinek (Helmuth Kohl, Otto von Lambsdorff, Ralph Dahrendorf, Jürgen Habermas) generációja előszedte az *archivumokból* az aktákat, hogy a politikában, jogszolgáltatásban, közéletben valódi tisztulást érjenek el. Elvértve még születtek halálos

²⁷ <https://encyclopedia.usmm.org/content/hu/article/war-crimes-trials> (2024.04.05.).

²⁸ <https://www.deutschlandfunk.de/entnazifizierung-vor-75-jahren-demokratie-grundstein-mit-100.html> (2024.02.05.).

²⁹ <https://www.deutschlandfunk.de/entnazifizierung-vor-75-jahren-demokratie-grundstein-mit-100.html> (2024.02.26.).

ítéletek, és komoly börtönbüntetéseket is kiszabtak. Mindezek közül kiemelkedik az un. *frankfurti Auschwitz-per* (1963–65), amely a '47-es *krakkói* Auschwitz-pert követte. Ezek a perek azok elítélését célozták, akik beosztottként teljesítettek szolgálatot a haláltáborban, akár „önként, kéjjel ölték, nem parancsra”.³⁰ Hannah *Arendt* szerint ez a per részben a jeruzsálemi *Eichmann-per* (1961) következménye volt.

Bonnban arra számítottak, hogy ez felerősíti a németellenes hangulatot, azonban a németek sietve eredményt akartak: már 1958-ban felállították a *Náci Bűnököt Kutató Központot*. Érdekes fejlemény volt az un. „*áldozati bíraskodás*” elkerülése – vagyis az a törekvés, hogy az áldozatok vagy hozzátartozóik ne vehessenek alakítólag részt az írélethozatalban (pl. esküdként) vagy végrehajtásban. Ez annak a modern jogállami büntetőeljárásjogi elvnek a kidolgozását jelentette, miszerint a tisztességes eljárás egyik alapfeltétele, hogy olyan, aki elfogult, ne vádolhasson és ítélezhessen. Érdekes módon ez oly „jól sikerült”, hogy a tanács elnöke a Hitler idején katonatisztként és bíróként dolgozó – beteget, fogyatékosokat halálra ítéelő, nőket sterilizáló – Hans *Hofmeyer* bíró lett. Bírói munkája ellen azonban egyik oldalról sem volt nem volt kifogás: huszonkét vádlottból (hat tettes, tizenegy bűnsegéd) öt életfogytiglani börtönt kapott, ötöt felmentettek, a többieket pedig börtönbüntetésre ítélték. A per érdekessége, hogy a főügyész Fritz *Bauer*, a zsidó származású, homoszexuális, a náci alatt szociáldemokrata, antifasiszta emigráns volt, aki nem annyira az állam, mint inkább az emberi jogok védelmezője nevében lépett fel.³¹

1968-ban (!) 2037 vizsgálatot indítanak el náci bűntettek miatt, 150.000 aktát nyitnak meg – mint később kiderül, nem sok sikerrel. Ezt követően 1969-ben 10 évvel meghosszabbították a – kritériumaiban szigorított – gyilkosságok elévülési idejét, a népirtást pedig elévülhetlenné tették. A politika is egyre több gesztust tesz a megbánás kimutatására (Willy Brandt 1973-ban térde hajt a varsói gettólázadás emlékműve előtt, 1985-ben Richard Weizsäcker felszabadulásnak nevezi a náci Németország legyőzését, 1997-ben érvénybe lép a holokauszttagadó törvény, 2005-ben felavatják a berlini Holokauszt emlékművet). A nyilvános politika a közbeszédben az antiszemita felhangokat, de akár a félreérhető fogalmazást is szankcionálja... ez azonban nem mondható el a mindennapi élet vonatkozásában.

A gazdasági csoda, a jóléti társadalom kiformalódása egyben azt a *hallgatólagos egyetértést* is jelentette, hogy ami történt, azt ki lehet és kell törölni az egyéni és családi emlékezetből, ráadásul a sikerekért valóban megdolgoztak a németek. „A politikai gesztusokban megjelenő *hivatalos emlékezet* és a *személyes emlékezet között áthidalhatatlan szakadék* nyílt: az előbbi csak külső elvárások szerint felhúzott homlokzatnak, a Wirtschaftswunder-világ békéjéért fizetett árnak tűnt. Kialakult az a kettősség, ami a kérdés ismert kutatója, Aleida *Assmann* szerint mindmáig magyarázza a német történelmi emlékezet konfliktusait: amiről egy egész generáció nem vesz tudomást, mert nem akar tudomást venni, később sem válhat a személyes emlékezés tárgyává. Ebbe a falba ütközött bele a 68-as generáció.” – írja *Kovács András* szociológus.³² A kérdésre ugyanis, hogy mit tettek a szüleik,

³⁰ <https://helsinkifigyelo.444.hu/2020/12/20/december-20-elkezdodik-a-frankfurti-auschwitz-per-1963-2024.02.05.>

³¹ „Szeretném, ha a mai fiatalok talán ugyanarról az igazságról álmodoznának, mint egykor én; és éreznék, hogy az életnek akkor van értelme, ha kiállsz a szabadságért, az igazságosságért és a testvériségért.” – figyelmeztet Bauer halála előtt. <https://www.planet-wissen.de/geschichte/nationalsozialismus/auschwitz/pwiefritzbauer100.htm> (2024.02.05.).

³² *KOVÁCS ANDRÁS: Németország és a háború emlékezete*. Magyar Narancs 2011. május 5. https://magyarnarancs.hu/belpol/nemetorszag_es_a_haboru_emlekezete_-_makacs_multak-76038 (2024.02.05.).

az ismerőseik, nemhogy nem kaptak választ, de fel sem nagyon merték tenni őket, ami tovább erősítette a bűncselekmények és amorális cselekedetek körüli csöndet és a felelősségelhárítást. Ez persze hozzájárult a radikalizálódáshoz, az ún. *diáklázadásokhoz*, de egyben új köntösben jelent meg. Abba a – már évtizedekkel korábban a Komintern által is propagált – vulgármarxista elméletbe menekültek, miszerint a fasizmus és annak minden szörnyősége a kapitalizmus szükségszerű következménye: a „kolonializmus rémtetteit”, az „amerikai tömeggyilkosságokat” Vietnamban lényegében semmi nem különbözteti meg attól, ami Auschwitzban történt. A felelősség nem a németeké vagy az amerikaiaké, hanem a kapitalistáké. Ezt a legbrutálisabban Ulrike *Meinhoff*, a *Vörös Hadsereg Frakció* (RAF) nevű baloldali terrorszervezet teoretikusa juttatta kifejezésre: „Az antiszemitizmus lényegét tekintve antikapitalista volt. (...) A német népet csak akkor tudjuk forradalmi harcunk mellé állítani, ha felmentjük a fasizmus vádjá alól – hiszen a köznapi emberek valóban nem tudták, mi folyt a koncentrációs táborokban.”³³ Az ellenérzést tovább növelte az Izrael-ellenesség, amelyben Palesztina – mint második Vietnam – az „amerikai imperializmus” és a „zsidó tőkések” gyarmataként jelent meg. Ezek után írja a frankfurti iskola nagy alakja, Theodor W. *Adorno* Amerikában élő kollégájának és régi barátjának, a diákmozgalmak egyik prófétájának tekintett Herbert *Marcusenak*: „Csak egyszer kellene azok mániákusan meredt szemébe nézned, akik miközben épp ránk hivatkoznak, ellenünk fordítják minden dühüket”.³⁴

Nos, ebbe a történelmi kontextusba kell helyoznunk a könyv által a német háború utáni igazságszolgáltatás egyik legszégyenteljesebb eseményét: az ún. Dreher-törvény megalkotását.

V. A Dreher-törvény

A háború után a német szövetségi bíróságok az ítélezési gyakorlat folyamán azt a diktátumot követték, hogy csak a legfelsőbb náci vezetés tagjai számítottak háborús bűnösnek, míg a többiek – hiába vettek részt akár többszáz ember halálba küldésében – nem minősültek automatikusan elkövetőnek, hanem csak bűnrészesnek, s ezáltal enyhe ítéletre számíthattak, vagy akár fel is mentették őket. Közvetlenül a háború után tilos volt olyan köztisztviselők alkalmazása, akiknek terhelt volt a múltjuk, ám a megszállás megszűnése után általában mindenkit fel lehetett venni. Nem csoda, hogy az igazságszolgáltatás és a közigazgatás jelentős része nem volt érdekelt a náci terror jogi feldolgozásában. A nyomozást ők is hátráltatták, az eljárást elhúzták, az elkövetőket nagy számban felmentették vagy enyhe büntetést kaptak. A *'60-as években újraéledő náciüldözés* hatására azonban rendőröknek, ügyvédnek, igazságszolgáltatásban dolgozóknak és más köztisztviselőnek még mindig tartania kellett attól, hogy felelősségre vonják a holokausztban való részvételükért.

Ebben a helyzetben hozták meg 1968-ban az ún. *Dreher-törvényt*, amely lehetővé tette a Harmadik Birodalom több ezer bűnözőjének, hogy megússza a felelősségre vonást.

A Collini-eset és a jogtörténet csattanójának megértéséhez két lényeges *jogdogmatikai* megkülönböztetést kell tennünk, kiegészítve ehelyütt csak a legfontosabb jogtörténeti vonatkozásokkal kiegészítve. A német büntetőjog szerint amennyiben valaki szándékosan

³³ Kovács 2011.

³⁴ Kovács 2011.

megöl egy másik embert, *emberölést* (Totschlag) követ el. Az emberölés jogi értelemben akkor minősül *gyilkosságnak* (Mord), ha megfelel a Btk.-ban felsorolt emberölési kritériumok valamelyikének: így, ha az elkövetés különösen *kegyetlen* vagy *alattomos*, vagy ha az elkövető olyan *aljas indítékból* cselekszik, mint például a *nyereségvágy* vagy a *faji gyűlölet* – mely utóbbit itt külön kiemelnénk.

A jogi előzményeket tekintve az *1871-es német Büntető Törvénykönyv* szerint „tettesként büntetendő az, aki a büntetendő cselekményt bűnösen maga, vagy más által elköveti akkor is, ha a másik jogszerűen cselekedett”.³⁵ Ennek alapján a bűnsegéd (a felbújtó, felfejtő, vagy akár a formálisan legális ítélete hozó bíró is) *közvetett tettes*, csak úgy, mint a cselekményt közvetlenül kitervelő-végrehajtó *közvetlen tettes*. A nemzetiszocializmus alatt elkövetett bűncselekmények megtorlásakor „zzel nem tételeztek új, visszaható hatályú anyagi jogot, csupán az 1871-től érvényben lévő kódex autentikus értelmezéséről van szó.” – érvel *Radbruch*. Természetesen tisztában volt a jogi aggályokkal, ám „ekkor marad a *Szövetséges Ellenőrző Bizottság* 1946. január 30-i 10. számú törvénye, melynek 2/c. cikkelye szerint a bűncselekmény vádlottja *emberiség elleni* büntetést követ el. Ennek a törvénynek a keretei között már nem arról van szó, vajon az ország nemzeti jogát megsértették-e. Büntetés alá esnek a *politikai, faji és vallási* megkülönböztetés indokával elkövetett embertelen cselekmények és következményeik. A 2. és 3. cikely szerint az elkövető a bíróság által alkalmasnak tartott büntetéssel sújtandó, akár halálbüntetéssel is.”³⁶

A nürnbergi törvények szerint az elévülhetetlen *háborús bűntettekért* (pl. a béke elleni, a háborús, valamint az emberiség elleni bűncselekményekért) halálos büntetést is ki lehetett szabni, egyéb *gyilkosságért* pedig fent említett kiemelt kritériumok (pl. kegyetlenség, aljas indok, nyereségvágy, fajgyűlölet) bizonyítottsága esetén akár életfogytiglani börtönbüntetés járt. Ezen minősítő körülmények vagy személyes tulajdonságok hiányában *emberölést* állapítottak meg, maximum 15 évbüntetéssel.

A nemzetszocialista időszak alatt az „*elévülés nyugvását*” állapították meg, mondván, az államhatalom nem volt abban a helyzetben, hogy az egyébként bűncselekménynek számító tetteket üldözze, ráadásul maga követte el azokat. Vita volt arról is, hogy a nemzetiszocialista korszakra való tekintettel mikortól számíton az elévülés: a cselekmény elkövetésétől, vagy a 1945. május 8-tól (Európában a világháború végének számító „nulladik órától”), esetleg 1949. május 23-tól, vagyis a Bundesrepublik megalakulásától? Az 1871-es Btk. szerint a gyilkosságra 20 év elévülési idő vonatkozott. *1965-ben* megszavazott un. *számítási törvénnyel* úgy döntöttek, hogy az *életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő politikai indíttatású gyilkosság* elévülése *1950. január 1-én kezdődik és 1969. december 31-én végén jár le*.³⁷ Az emberölés 15, a gyilkosság 20 év után évült el, de a gyilkosság elévülésének meghosszabbítása „benne volt a levegőben” – mint ahogyan az meg is történt: 1969. augusztus 4-én 30 évre emelték.³⁸ A Collini-eset tanúsága szerint ezt azonban maga a törvényhozás egy „alattomos” húzással megelőzte (!).

³⁵ RADBRUCH 1977, 133. p.

³⁶ RADBRUCH 1977, 133. p.

³⁷ A tíz évnél hosszabb időbeli büntetéssel sújtott bűncselekmények tizenöt év után, ha enyhébb szabadságvesztéssel voltak büntetendők, tíz év után évültek el. 1969 óta a tíz évnél hosszabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények elévülési ideje húsz év.

³⁸ Az életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények elévülése ezt követően továbbra is 1950. január 1-jén kezdődött, de 1969-ben ezt meghosszabbították, csak 1979 végén járt le; a gyilkosság elévülését pedig 1979-ben eltörölték.

Másik fontos különbségtétel a Dreher-törvény megértéséhez, hogy – hasonlóan a mi büntetőjogunkhoz –, a németek is különbséget tesznek a *tettesek* (elkövetők) és *részesek* (felbújtó, bűnsegéd) között. Elkövető az a személy, akinek személyes érdeke fűződik a bűncselekmény elkövetéséhez, a részes bűntárs viszont csak támogat, vagy támogatni akar valaki mást a bűncselekménye végrehajtásában. A náci perek *gyakorlata* szerint pl. nem elkövető, hanem bűnsegéd az a személy, aki „pusztán” végrehajt egy másik ember megölésére felszólító parancsot – hangzik a jól ismert érv. Értelemszerűen a részt alulában enyhébben büntetik, mint az elkövetőt.

A '60-as évek nagy büntetőjogi reformjával összefüggésben 1968. május 24-én a szövetségi parlament által minden vita nélkül került megszavazásra az *Eduard Dreher* által előkészített, mindössze 4 nagy szakaszból álló, un. „*Bevezető törvény a közigazgatási bűncselekményekről szóló törvényhez*” (Einführungsgesetz zum Gesetz über Ordnungswidrigkeiten = EGOWiG) című, és egyidejűleg a közigazgatási bűncselekményekről szóló törvény (OWiG). A szabályozás a Btk.-ból kivett számos olyan cselekményt, amelyet a jogalkotó már nem tartott büntetendőnek, vagyis a törvénymódosítás látszólagos célját tekintve kisebb súlyú bűncselekmények dekriminalizálását szolgálta. (A gyakorlatban pl. jelentős közúti közlekedési szabálysértéseket alakították át pénzbírsággal büntethetővé.)

Senki, de még a szociáldemokrata Gustav *Heinemann* szövetségi igazságügyi miniszter, a parlament jogi bizottsága, a Szövetségi legfelsőbb Bíróság, a Szövetségi Ügyészség, a Bundestagban ülő egykori áldozatok sem vették észre, hogy a *hatályos Büntető Törvénykönyv 50. §-át* – az (1) bekezdés érintetlenül hagyásával – az EGOWiG 1 szakaszának 6. cikke egy további (2) bekezdéssel egészítette ki, és kismértékben módosította a (3) bekezdést.

„(1) *Ha egy bűncselekmény elkövetésében több személy vett részt, akkor a résztvevők mindegyike a saját felelősségének mértéke szerint büntetendő, tekintet nélkül a többiek bűnösségére.*

(2) *Amennyiben a bűncselekmény részesésénél nincsenek meg azok a sajátosságok, viszonyok vagy körülmények (különleges egyedi jellemzők), amelyek az elkövető büntethetőségét indokolják, a részes személy büntetését a bűncselekmény kísérletére vonatkozó szabályok szerint kell enyhíteni.*

(3) *Amennyiben a törvény úgy rendelkezik, hogy a büntetést különleges egyedi jellemzők³⁹ szigorítják, egyhítik vagy kizárják, úgy ez csak arra az elkövetőre, illetve a bűncselekménynek arra részesére érvényes, akiknél ezek fennállnak.⁴⁰*

Ezzel 1968. október 1-én életbe lépett a később „*elévülési törvénynek*” nevezett Dreher-törvény, és kezdetét vette az un. „*hideg amnesztia*”. Mivel a *joggyakorlat* szerint csak a legmagasabb rangú náciakat vádolták gyilkossággal, a többiek csak bűnsegédnek, parancsteljesítőnek számítottak, s amennyiben a hatóságok nem tudták bizonyítani, hogy – bár zsidókat gyilkoltak meg –, ők maguk fajgyűlöletből cselekedtek volna, úgy tettük nem gyilkosságnak, hanem csak emberölésnek, sőt, egyes esetben halált okozó testi sértésnek (illetve ezek kísérletének) minősült. Mivel azonban a gyilkosságnak nem minősíthető emberölés (a maximum 15 év büntethetőségével) *nem tartozott 1965-ös törvény alá* (amely az elévülési időt az életfogytiglannal büntethető cselekmények esetén 1969-ig meghosszabbította), így az emberölés 1945. május 8-án kezdődött és már 1960. május 8-án le is

³⁹ A” különleges egyedi jellemzők” szófordulat került be „a különleges egyedi sajátosságok és viszonyok” helyett.

⁴⁰ https://dejure.org/BGBl/1968/BGBl_I_S_503 (2024.02.26.); SCHIRACH 2013, 150–151. pp.

járt. Összességében tehát ez azzal a következménnyel járt, hogy amikor a Dreher-törvény 1968. október 1-jén hatályba lépett, az elkövetők cselekménye már *elévült*.⁴¹

De kiről kapta a nevét a német műtfeldolgozás egyik fordulópontját – és a könyv/film végsőcsavarját (Dreher-Dreh) – jelentő jogi változás? *Eduard Dreher* a Harmadik Birodalom idején ügyészként dolgozott az innsbrucki különleges bíróságon, és még halálbüntetést is kért olyan kisebb bűncselekményekért, mint pl. élelmiszerlopás. A háború után gyorsan köztisztviselői karriert csinált, később a büntető törvénykönyv legszélesebb körben használt kommentárjának egyik szerzőjeként vált ismertté. 1968-ban a Szövetségi Igazságügyi Minisztérium büntetőjogi osztályának vezetője volt.

Szó *sem* volt tehát az elévülésről szóló *jogelméleti-jogdogmatikai* vitáról. A történészek és más elemzők nagyrésze szerint politikai döntés történt, arról is csak kevesen tudhattak, jogi köntösbe rejtve. Eduard Dreher nemzetiszocialisták tízezreit védte meg ezzel a paragraffussal. A törvény következményeiről a parlamenti képviselők csak napokkal később értesültek. Ugyan 1968 szeptemberében Rudolf Schmitt szövetségi bíró jelezte aggályait egy igazságügyminisztériumi munkatársnak, akinek azonban Dreher megnyugtató választ adott. A közvélemény csak hónapokkal később, a „Bild am Sonntag” és a „Der Spiegel” egy-egy cikkéből értesült az új jogi helyzet lehetséges következményeiről.

De már késő volt. Pár hónappal később az – egyéként öt főből négy nemzeti szocialista elfoglaltságú bíróból álló – *Szövetségi Bíróság* felmentette a Hermann *Heinrich* SS Oberscharführer-t, aki személyesen felelős volt a krakkói zsidók kiválasztásáért, az auschwitzi és belzeci táborokba való deportálásáért. A vád szerint legalább 37.600 esetben működött közre a gyilkosságokban. Az indoklás szerint jóllehet Heinrich tudta, hogy a zsidókat faji gyűlöletből ölték meg, ő maga nem osztotta ezt az aljas indítékot, csak engedelmeskedett a parancsoknak. A Btk. 50. §-ának új változata szerint a tette elévült. Ezt követően erre hivatkozva 294 különböző náci bűnöző elleni eljárást egyszerűen megszüntettek, és a tervezett perek elmaradtak. A 150.000 aktát szinte a semmiért gyűjtötték össze.

Kezdetben mindenki azt akarta hinni, hogy a bekezdés nem szándékosan tussolta el a nácik felelősségét. A Bundestag 1969-ben egyöntetűen jogi balesetnek minősítette az esetet. Még 1981-ben, Dreherhez írt levelében Günther Erkel szociáldemokrata államtitkár is sajnálkozását fejezi ki, hogy „vádak” tárgyává vált. Dreher úgy válaszolt: „Elégedettséggel tölt el, hogy a Ház mellett áll ebben a nem túl üdvös ügyben”.⁴²

Von Schirach elbeszélésével, s az elévülési törvénnyel kapcsolatban később a jogtudomány berkeiből is érkeztek kritikák, miszerint a könyv/és a film szeszációnahajzásával, a törvényhozásról terjesztett *történelmi hazugságok* terjesztésével rossz szolgálatot tesz a német háború utáni történelem feldolgozásban. „Ilyen törvény soha nem létezett. Ez egyébként a hatalmi ágak szétválasztásának és a büntetőjogi intézkedések tilalmának megsértéseként is alkotmányellenes lett volna. Másrészt az 1960-as és 1970-es években több olyan törvény is létezett, amely a nemzetiszocialista gyilkosságok elévülésének megakadályozását

⁴¹ Nyilvánvaló, hogy ez az elévülési szabály megfelel a visszaható hatály tilalma alóli kivételnek is, hiszen az érintettek részére a korábbiaknál kedvezőbb szabályozást jelent. Lásd ehhez GREVE, MICHAEL: *Amnestierung von NS-Gehilfen, eine Panne? Die Novellierung des § 50 Abs. 2 StGB und dessen Auswirkungen auf die NS-Strafverfolgung*. Kritische Justiz 2000/3. 412–424. pp.; LANGER, ANTJE: *Kalte Amnestie*. In: Fischer, Torben – Lorenz, Matthias N. (szerk.): *Lexikon der „Vergangenheitsbewältigung” in Deutschland. Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945*. Transcript. Bielefeld, 2007. 200–201. pp.

⁴² *Selbstamnestie im Ministerium*. Frankfurter Allgemeine Zeitung 2013. február 6. <https://de.wikipedia.org/wiki/Verjährungsskandal> (2024.02.16.).

vagy megfordítását szolgálta.”⁴³ Kétségtelen volt olyan büntetőjogi rendelkezés, amelynek kezdetben fel nem ismert következménye volt, hogy a nemzetiszocialista emberölésekben való egyes bűnrészességi cselekmények elévültek... „A jogalkotó ezt az elévülési idő felülvizsgálatával azonnal megfordította. Az addig bírósági határozattal megszüntetett eljárást azonban az Alaptörvény 103. cikk (3) bekezdése (ne bis in idem) értelmében a bűncselekmény ismételt bírósági kezelésének tilalma miatt nem lehetett újraindítani.”⁴⁴ – írja Ingeborg Puppe, a bonni egyetem büntetőjog és jogelmélet professzorasszonya.

Valóban, Eduard Dreher szerzőségének közvetlen bizonyítékait sokáig nem lehetett megállapítani az akták hozzáférhetetlensége miatt. „Az önleplezés hiánya miatt a kortárs történeti kutatásnak csak a célzások, vagy kissé emelkedettebben fogalmazva: a racionális rekonstrukció maradt.”⁴⁵ – véli Hubert Rottleuthner jogszociológus. Valószínűleg az aktákat megsemmisítették.

Az amnesztia azonban nem csak a Dreher-törvénynek tudható be. A bírának igenis lehetőségük lett volna felderíteni a vádlottban a gyilkos jellemzőket, így a rasszizmust és eltávolodni attól a felfogástól, hogy a csak és kizárólag Hitlert és közvetlen társait kell gyilkosként kezelni. Ez azonban nehezen lett volna elképzelhető, tekintettel az akkori német társadalomban uralkodó konszenzusra, miszerint a múlttól minden körülmények között hallgatni kell.

Ezen nem változtatott a Szövetségi Bíróság 4. Büntető Szenátusának 1971. március 4-i ítélete sem, amely szerint abban az esetben, ha az elévülés az „aljas indítékú” elkövetési magatartás gyilkossági kritériumát illetően bekövetkezett volna, az a bűntárs elleni vádemelés szempontjából irreleváns, mert a „kegyetlen” elkövetési magatartás gyilkossági kritériumát a főcselekmény is teljesítette. Amennyiben tehát a kegyetlen gyilkosságról a bűnsegédek tudtak, és ahhoz hozzájárultak, úgy az elegendő volt az elítéléshez. Ennek alapján kapott 5 évet 2011-ben Ivan Demjanjuk, ukrán SS-bűnsegéd a sobibori táborban 28.600 ember meggyilkolásában való részvételéért, 2015-ben pedig Oskar Gröning 4 évet az auschwitzi lágerben mintegy 300.000 ember gázkamrába küldéséért.

*

Mai törvényeink alapján a gyilkosságban Meyert bűnsegédnek lehetne tekinteti, mivel a partizánok egymás előtti lelővése, maga a látvány kínzásnak minősülne. „Amit Meyer tett, az objektíven nézve mindig is szörnyűség volt”. ... „Ezen nem változtat, hogy a bírók az ötvenes és hatvanas években talán az ő javára döntöttek volna. És ha ma már nem így tennének, az csupán annyit jelent, hogy előreléptünk.” – érvel Leinen.

De Meyer tette elévült. „Védte volna a törvény és az igazságszolgáltatás”⁴⁶ – mondja a szakértő.

„Ha a bűncselekmény egyszer már elévült, az elévülést soha többé nem lehet érvényteleníteni...” „Ez a jogállam egyik alapelve” ... „a bírók a döntéseiknél nem vehetik figyelembe,

⁴³ PUPPE, INGBORG: *Bürgeraufklärung nach Rechtsanwalt Ferdinand von Schirach*. Legal Tribune Online 2019. <https://www.lto.de/recht/feuilleton/f/der-fall-collini-drama-nachkriegsjustiz-ferdinand-von-schirach-kritik-rechtlich-historisch-falsch/> (2024.02.16.).

⁴⁴ PUPPE 2019.

⁴⁵ ROTTLEUTHNER, HUBERT: *Hat Dreher gedreht? Über Unverständlichkeit, Unverständnis und Nichtverstehen in Gesetzgebung und Forschung*. In: Lerch, Kent D. (szerk.): *Die Sprache des Rechts*. Bd.1. Recht verstehen. de Gruyter. Berlin, 2004. 307–320. pp.

⁴⁶ SCHIRACH 2013, 144. p.

hogy éppen mi tűnik politikailag korrektnek. Ha Meyer annak idején helyesen cselekedett, ma sem róhatunk fel neki semmit” ... „Én a törvényekben hiszek, maga a társadalomban. Meglátjuk, kinek lesz végül igaza”⁴⁷ – így Mattinger.

2012 januárjában Sabine *Leutheusser-Schnarrenberger* német igazságügyminiszter megbízást adott egy történészekből álló bizottság részére, hogy vizsgálják felül a Szövetségi Igazságügyi Minisztérium náci múltját. A bizottság Manfred Görtemaker történész és Christoph Safferling jogtudósok vezetésével 2016 őszére készítette el jelentését, melyben közvetett bizonyítékokat mutatott be arra vonatkozóan, hogy Eduard Dreher szándékosan manipulálta a visszamenőleges elévülés kérdését. A jelentés szerint Dreher volt az egyetlen, „aki rendelkezett indítékkal, eszközökkel és lehetőséggel a jogszabály manipulálására”.⁴⁸

De vajon igaza van-e von Schirachnak? Tényleg csak két szereplő marad az Erkölc és Jog? Vagy további szereplő is belépnek, mint a Szándékos Felejtés? A Feledés? A Saját (német) Szenvedéstörténet? A Tolerancia? A Megbékélés? A Megbocsátás? Kétségtelen, hogy Németország hatalmas teljesítményt nyújt a politika, a tudomány és a művészet területein a múlt feldolgozása, a „Vergangenheitbewältigung” érdekében, ugyanakkor a hétköznapi életben jelentős ellenállás mutatkozik az irányban, hogy a totalitárius múlt a személyes és kulturális emlékezet részévé váljon. Szociológiai felmérések szerint (2011) a németek 56%-a tartja felelősnek Németországot a háború kirobbantásáért, a tinédzserek 20 %-a tudja, mit jelent Auschwitz. Növekszik az antiszemita megjegyzések iránti tolerancia, a megkérdezettek 60% levénne a napirendről a Holocaust-témát (1995–2000). Bár az ismeretek, a történelmi tudás gyarapodik, de ebből nem következik a katarzis – inkább a katarzis hártása. „Így akaratlanul újraéled az a szemlélet, amely szerint a ’nácik’ és a ’németek’ két külön csoportot alkottak, és tulajdonképpen az utóbbiak is az áldozatok közé tartoznak, hiszen félrevezették, kihasználták, az egész fiatalságtól megfosztották őket az előbbiektől.”⁴⁹ Harald *Welzer* és munkatársai által készített interjúgyűjtemény bestsellerré vált „A nagypapa nem volt náci” – *Opa war kein Nazi* címmel. Egyre többen hívják fel a figyelmet arra, hogy a totalitarizmus szörnyűségeinek megismertetése mellett helyet kell kapni az eddig, a kollektív emlékezetből kiszorított más, immár nem normatív emlékezetnarratíváknak is: a kényszereket, a német lakosság egyötödét érintő elűzetését, kitelepítést, hadifogságot megélt német elbeszéléseinek. Az emlékezetnek ez a „demokratizálódása” azonban csak akkor lehetséges – figyelmeztet Aleida Assmann –, ha az emlékezet „depolitizálódik”, azaz nem szolgál semmiféle aktuálpolitikai törekvés igazolásaként.⁵⁰

„Nem arról van szó, hogy leküzdjük a múltat. A múltat legyőzni nem lehet. Hiszen a múlt utólag sem nem megváltoztatható, sem meg nem történné nem tehető. Aki azonban nem akarja látni a múltat, annak a jelen is sötét marad. Aki nem akar emlékezni az embertelenségre, az ellenállásképtelen lesz új fertők veszélyeivel szemben is.”⁵¹

⁴⁷ SCHIRACH 2013, 145. p.

⁴⁸ <https://de.wikipedia.org/wiki/Verjahrungsskandal> (2024.02.16.).

⁴⁹ KOVÁCS 2011.

⁵⁰ KOVÁCS 2011.

⁵¹ Részlet Richard von Weizsäcker, a Német Szövetségi Köztársaság egykori elnökének híres beszédéből, amelyet a második világháború befejeződésének negyvenedik évfordulója alkalmából tartott. GAUCK, JOACHIM: *Wem nützt die Auseinandersetzung mit der Diktatur? Eine Veranstaltung vom 27. Februar 1997, Akademie für Politische Bildung, Tutzing*. Bayerischer Landtag, Abt. für Öffentlichkeitsarbeit und Information. München, 1997. 6. p.

ÁGNES ZSIDAI

SINS AND PUNISHMENTS – HERMENEUTICAL
ANALYSIS OF FERDINAND VON SCHIRACH'S
“DER FALL COLLINI”

(Summary)

In his short novel “The Collini Case”, German lawyer and writer *Ferdinand von Schirach* investigates the brutal murder of industrialist Meyer. As it turns out, a young lawyer assigned to Collini’s case, Leinen, had previously been close to the victim.

The perpetrator’s obstinate silence and the defence counsel’s personal involvement raise a number of moral and legal questions. How to defend someone who does not want to be defended? Is premeditated murder justifiable? As it turns out, the victim, a former Nazi officer, orders the execution of civilians in an Italian village, including Collini’s father, in retaliation. Was the reprisal permissible or unlawful? Was it fair or disproportionate? If it was lawful, was it time-barred or not? Was it murder or manslaughter? Why did the perpetrator wait more than half a century to take revenge? Did the accused seek reparation under the rule of law?

As Leinen’s study seeks to answer these questions, it also describes post-war denazification efforts, while shedding light on one of the most neglected provisions of the justice system, hijacked by the legal elite: the concept known as the “statute of limitations”. The Dreher Act was subsequently enacted, which allows for expiry of the statute of limitations. It is at this point in the novel that the Nazi past of von *Schirach*’s family is linked to the German *Vergangenheitsbewältigung*, the controversial way of dealing with the past on a macro and micro levels.